

Valors

Gener de 2016. Número 133. Any XIII.

La Humanitat

3,50 €

Entrevista a Joan-Carles Mèlich, filòsof

**“L’humà no pot
eludir la inhumanitat”**

S. Giraldo: “Les xarxes socials fan un efecte placebo”

“Valors, de qui?” per Gregorio Luri

“#COP21: l’enèsima esperança” per Núria Radó

“Els temps de la política” per Francesc Amat

MONOGRÀFIC

La Humanitat

— Editorial

TU, JO I LA HUMANITAT

Hi ha notícies que ens repelen. Homes decapitant a altres homes. Homes violant a dones. Homes auto-immolant-se en mercats i sales de concerts. Joves disparant indiscriminadament en universitats. La llista és llarga. Però totes aquestes accions tenen una cosa en comú: el protagonista de la història és un home. Un ésser de la nostra mateixa espècie que ens sorpren per la seva crueltat.

Per altra banda, en canvi, de vegades hi ha notícies que ens emocionen pel seu alt grau de compassió, solidaritat, empatia. Homes disposats a sacrificar-se pel benestar dels altres. En aquest sentit, també serien centenars els actes d'altruisme que podríem exposar. I, doncs, com descriure l'humà si tan és capaç de cometre actes que ell mateix descriuria d'humans com d'inhumans?

La humanitat evoluciona. Per exemple, gràcies a la lluita de moltes persones alguns valors han esdevingut drets. Amb el temps, individualment i col·lectivament, hem après a ser humans, però mai ens hem desempallegat de la part fosca de la nostra espècie. Al final de la Primera Guerra Mundial tothom va perjurar que la història no es repetiria, però anys més tard els soldats tornaven a morir al cor d'Europa i a diferents punts del planeta. I, des d'aleshores, les guerres han estat continues. Potser ens hem de rendir a l'evidència que l'home és un ésser de clarobscurs, però no podem deixar de treballar perquè els valors positius siguin majoritaris.

L'home, que s'autodefineix com un ésser intel·ligent i emocional, és capaç de cometre accions de barbàrie contra la seva pròpia espècie que fins i tot un animal, basant-se en l'esperit de defensa i protecció de la manada, no faria. És evident que el fet de reconèixer-nos humans ens aproxima, però de vegades la imatge no és suficient, hi ha molts altres elements que ens separen: la religió, la cultura, les fronteres, etc. Per això ens preguntem: És possible establir uns valors mínims definitoris de la condició humana assumibles i defensables per totes les grans cultures i cosmovisions del món amb la voluntat de construir una noció conjunta d'humanitat? La Declaració dels Drets de l'Home va ser un intent en aquest sentit, però potser ha arribat el moment de fer un pas més o reivindicar seriosament un text que sovint no es contempla.

Segurament plantegem més preguntes que respostes, però el camí de la humanització de la humanitat és llarg i infinit i en aquest moment, quan es torna a parlar de xoc de civilitzacions, creiem necessari preguntar-nos: què tenim en comú els éssers humans? Realment és possible parlar d'Humanitat? ■

“Potser ens hem de rendir a l'evidència que l'home és un ésser de clarobscurs, però no podem deixar de treballar perquè els valors positius siguin majoritaris”

'Dibuixant sobre el tema' — Toni Batllori

La llar

L'entrevista — Maria Coll**Joan-Carles Mèlich, filòsof**

Per sorpresa del propi home, l'humà pot ser extramadament cruel, però també molt compassiu. En aquesta entrevista intentem descorbir què ens fa ser humans amb un pensador que ha estudiat els dos extrems del caràcter humà.

“L'HUMÀ NO POT ELUDIR LA INHUMANITAT”

En una llibreria cèntrica de Barcelona ens citem amb Joan-Carles Mèlich. Un filòsof que ha estudiat els dos extrems de l'ànima humana: la compassió i la crueltat. Per això estem segurs que és la persona ideal per ajudar-nos a descobrir què ens fa humans.

Què és la Humanitat?

Hi ha una paraula que descriu força bé la idea que tinc d'humanitat: ambigüitat. I és que la humanitat té llums i ombres. Si no hi ha clarobscur no hi ha humanitat. Allò propi de l'humà és justament aquesta ambivalència.

I hem intentat definir-lo masses vegades?

Sí. Justament allò que anomeno “tradicció metafísica” –‘metafísica’ en el sentit de Nietzsche i Heidegger–, ha intentat definir l'ésser humà “substancialment”. Per exemple, Plató diu que l'home és una “ànima empresonada en un cos”. O també, d'altra banda, tenim les dues definicions que trobem a la *Política* d'Aristòtil: “l'ésser humà és l'animal que té *logos*, que després dóna lloc a l'animal racional, i “l'home és un animal polític”. En general, la filosofia occidental ha tingut la tendència a ser una filosofia metafísica.

Vostè, en canvi, intenta defugir d'aquestes definicions substancials...

Sí. Crec que l'ésser humà és un ésser ambigu, és indeterminació i herència. Arribem a un món sense estar determinats, però ja d'entrada heretem una gramàtica: una llengua, uns costums, una moral –que no s'ha de confondre amb una ètica–, unes normes de conducta, uns valors... En definitiva, l'home per si sol no és res, fins que és en el món, en un món. Aquest “ser en un món” és el resultat de les relacions amb els altres. I és en aquestes relacions on es concreta, aquí i ara, la seva humanitat i inhumanitat. És a dir, la humanitat no és una cosa que un té (l'ànima, la raó...), sinó la forma de relacionar-nos amb els altres.

Per tant, segons aquest raonament, no naixem humans, sinó que ens fem humans al llarg de la vida?

Exacte. Ningú neix humà, sinó que ens anem fent humans. Ara bé, atenció, aquest “fer-se humans” també significa que no ens fem mai del tot humans. És un continu fer-se i desfer-se. És a dir, allò propi

de l'humà és que mai arriba a ser humà, perquè l'humà no pot esquivar la inhumanitat (la violència, el Mal, la crueltat...). Dit d'una altra manera, si hi ha ésser humà hi ha possibilitat de compassió, però també possibilitat de crueltat. Compassió i crueltat són les dues cares de la humanitat.

Sobretot, en l'àmbit de la inhumanitat, hi ha accions de l'home que encara ens recorren l'animalitat.

Efectivament. De fet, la meua filosofia antropològica és una defensa de l'animalitat en els humans. Diria que el gran problema d'avui ja no és en què ens diferenciem dels animals –aquesta qüestió és més pròpia d'una antropologia del segle XIX i XX–, sinó en què ens diferenciem de les màquines. Aquesta ha de ser la pregunta de l'antropologia del segle XXI. Per mi, el fet que la compassió –distintiu de l'humà, com asseguren alguns experts científics i primatòlegs com Frans de Waal–, també es doni en grans primats i en alguns mamífers (dofins, balenes, elefants) no és un problema, sinó tot el contrari, ja que la meua és una antropologia continuïsta amb el món animal.

De fet, moltes definicions d'home comencen dient: “L'home és l'animal que...”.

Penso que s'ha fet un mal ús del mot “animal”. Avui pensem que tots els éssers no humans són animals, però no té res a veure una formiga amb una serp o amb un bonobo. Una cosa són els mamífers, un altre els peixos i, un altre, els rèptils o els insectes. La concepció metafísica, però, és tan orgullosa que parla de l'animal –en singular–. És evident que hi moltes diferències entre un humà i un mosquit, però entre un nen i un bonobo, no tantes...

Per tant, ens hauríem de centrar en les màquines...?

Sí; per exemple, ens hauríem de preguntar: les màquines poden tenir compassió? És la qüestió que es planteja a la pel·lícula *Blade Runner* de Ridley Scott. Diria que la compassió és una possible resposta dels humans, també d'alguns animals, però no de les màquines.

Però no tots els humans som compassius, ni tots els humans som cruels. Hauríem de pensar que són valors o contravalors

innats a la condició humana?

Quan vaig escriure *Ètica de la compassió* la pregunta que més em van fer va ser: es pot ensenyar a ser compassiu? I, al cap de quatre anys, vaig donar la resposta al llibre *Lógica de la crueldad*. Em sembla que allò que ensenyem normalment és a ser cruels. És a dir, no sé si la compassió és innata –no m'atreveixo a fer aquesta afirmació–, però crec és bastant obvi que eduquem en la crueltat.

Doncs anem malament...

Els nens i nenes sovint tenen compassió vers aquells éssers que no n'han de tenir. Per exemple, un animal domèstic. Aleshores, els pares i educadors ensenyen als nens a deixar de tenir compassió vers

“No sé si la compassió és innata, però crec és bastant obvi que eduquem en la crueltat”

“La humanitat no és una cosa que un té, sinó la forma de relacionar-nos amb els altres”

determinats éssers les vides dels quals no tenen tan valor com les nostres. Trobem normal que un nen plori una mica quan se li mor la mascota, però si ho fa massa l'advertim: “Ja n'hi ha prou, que només era un gos!”. El podem renyar per tenir més compassió de la deguda. D'igual manera, si quan es mor l'avi el nen no plora, ho trobem estrany. Per tant, encara que els humans som éssers compassius i empàtics, perquè el dolor dels altres ens afecta, l'educació estableix els límits d'aquesta compassió. Dit d'una altra manera, l'home aprèn a ser cruel, és a dir, a sentir indiferència vers el patiment de determinats éssers. No podem oblidar això: ser cruel també és ser humà.

A part de la compassió i la crueltat, quins altres elements distintius de l'home es podrien destacar si volguéssim definir una moral humana global, en què homes de diferents cultures es poguessin trobar còmodes?

La Humanitat

Algun codi universal, per exemple la Declaració dels Drets Humans, ja ha intentat establir una moral universal. En principi no em sembla malament el plantejament d'una moral així, però una altra cosa és que ho consideri més o menys utòpic. Em considero un filòsof de la sospita i sempre tendeixo a desconfiar d'aquestes morals globals.

Per què?

Perquè la moral prèviament defineix què és ser humà. Per tant, et diu per què t'has de preocupar de l'altre. Qualsevol moral comença per definir l'humà. Les morals inspirades en Kant, per exemple, afirmarien que l'humà és aquell que té dignitat, que no té preu. I, per això, com que l'altre és digne, tu no el pots matar, però...

Ara ve el "però"...

Sí, perquè fixa't en l'operació. Qualsevol definició, sigui la que sigui, inclou i exclou. Per exemple, quan diem "això és una taula" estem dient allò què és, però també allò que no és. Pel mateix, quan definim què és humà, independentment de les paraules que utilitzem –l'humà és un ésser racional, l'humà és un ésser social, l'humà és un ésser amb dignitat...– estem dient que hi ha éssers que no són humans, perquè no són racionals, socials o dignes. Tenint en compte això, per a mi, la humanitat de l'humà, –i aquí és on entra en joc l'ètica–, no es veu en la relació que estableixes amb aquells que són com tu, sinó amb aquells que han estat exclosos de la definició d'humà, sigui la que sigui. Podríem dir-ho així: digues-me com et relaciones amb aquells que no consideres humans i et diré com n'ets d'humà.

Generalment, però, som més cruels amb aquells que no considerem humans, no?

En efecte. A aquells que consideraven que eren com ells, els nazis també els respectaven. He estat bastants anys estudiant la lògica del nacionalsocialisme a partir dels testimonis dels supervivents dels camps, i vaig arribar a la conclusió que els nazis eren perfectament morals. Fixa't en la lògica: respecto un altre que és com jo perquè el considero humà; i no respecto un brau o una formiga perquè no els considero humans. I, això, qui ho troba malament? Diria que ningú. Però és sospitosos...

perquè, insisteixo en el procés: primer definim aquell que és humà i, en funció d'aquesta definició, a aquell que n'ha quedat exclòs ja no li tenim respecte. I el que és més greu, finalment estem convençuts que hem actuat bé i podem tenir la consciència tranquil·la.

No ens genera mala consciència.

Pensem en la segona formulació de l'imperatiu categòric de Kant que diu: "Utilitza a l'Altre i a tu mateix sempre com un fi i mai únicament com un mitjà". Qui podria estar en contra d'això? Generalment ningú. Doncs jo no n'estic tan segur... Per què, qui és aquest Altre que he de considerar sempre com un fi? Kant ho diu: l'altre és l'ésser que té dignitat, és a dir, l'humà o qualsevol ésser racional. Per tant, aquells que segons Kant no són racionals –els no humans– no en tenen, de dignitat, i en conseqüència no han de ser objecte de protecció moral. En conclusió, se'ls pot exterminar impunement. Per mi, la pregunta ètica, la pregunta on realment ens juguem la humanitat, és aquesta: com et relaciones amb aquells que has exclòs de la teva definició d'humanitat? Confesso que m'inspiro en alguns textos literaris, com és el cas de la paràbola del Bon Samarità, de l'Evangeli de Lluc.

Per tant, segons aquesta lògica la nostra Humanitat depèn de com d'amplia o restringida sigui la definició d'humà que pugui tenir cadascú?

La qüestió és que no hi ha moral de cadascú. La moral no és mai singular, perquè està lligada a la gramàtica, i el llenguatge sempre és públic. No hi ha llenguatges privats, el llenguatge sempre implica comunicació i relació amb un altre. La moral té a veure amb l'altre perquè vivim en un món "plural", com diria Hannah Arendt. Els conceptes d'humanitat poden ser més amplis o menys, però tota moral és hereva d'una tradició. Ara bé, insisteixo, independentment de com defineixis l'humà, la qüestió rellevant és el fet de definir-la, perquè en el moment de fer-ho exclosos i inclous. Ara bé, voldria aclarir, en primer lloc, que mai podem abandonar l'àmbit de la moral, i, en segon lloc, que la moral no sempre és negativa; només ho és per aquells que tenen la mala sort de no estar inclosos en el seu àmbit de

protecció, perquè aleshores puc exterminar-los sense tenir mala consciència. Per això, en el cas de l'avortament, tan entre els defensors com els detractors, hi ha interès en determinar en quin moment el fètus es pot considerar un ésser humà...

Per tant, som humans i inhumans al mateix temps.

Sí. L'humà és l'ésser que no pot eludir la inhumanitat. Sempre que hi ha humanitat hi ha el risc de la inhumanitat. Això no vol dir, en cap cas, que l'home sigui dolent per naturalesa. L'ésser humà té la possibilitat de ser cruel i violent... però també compassiu, empàtic i responsable. Samuel Beckett a *Tot esperant Godot* diu: "L'aire és ple dels nostres crits, però el costum és una gran sordina". El que és humà implica la presència del que és inhumà, i aquesta part negativa és tant present que, per desgràcia, s'ha fet habitual. I, a més, l'hem revestit d'un discurs de valors creant aquesta sordina. Com és possible que un adolescent pugui matar d'un tret al cap a un altre? De fet, exsoldats nazis, presents en camps d'extermini, expliquen que les cambreres de gas es van crear per evitar la rela-

"La pregunta és: com et relaciones amb aquells que has exclòs de la teva definició d'humanitat?"

"Hem d'acceptar que ser humà és no ser mai humà del tot. Aquesta és la paradoxa"

ció cara a cara entre la víctima i el botxí. No és fàcil acabar amb la vida d'un altre ésser humà mirant-lo als ulls quan no hi ha odi pel mig. I per cert, l'odi també és un tret distintiu de l'humà.

De vegades es diu que cal humanitzar la Humanitat. Té lògica aquesta frase?

Sí, però em preocupen aquelles humanitzacions que creuen que es poden creuar "les portes del Paradís". Fa molt temps que aviso del perill que tenen els finals de trajecte. Cal anar amb molt de compte amb aquelles filosofies que diuen que ja hem

Joan-Carles Mèlich en un moment de l'entrevista.

Filòsof d'extremes

Joan-Carles Mèlich (Barcelona, 1961) és llicenciat en Filosofia i doctor en Filosofia i Lletres per la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és professor titular de Filosofia de l'Educació en aquesta mateixa universitat. Des de fa quinze anys s'ha dedicat a elaborar una "filosofia antropològica de la finitud" en les seves diverses expressions: el cos, el símbol, el plaer, l'alteritat, la memòria, el desig, la contingència, el silenci i la mort. A principis de l'any 2000 inicia la seva col·laboració amb Lluís Duch, monjo de Montserrat, de qui es considera alumne. Junts han publicat *Escenaris de la corporeïtat* i *Ambigüitats de l'amor*. Entre els seus darrers llibres destaquem *La lección de Auschwitz* (2004); *Ética de la compasión* (2010); *Lógica de la crueldad* (2014); i *La lectura com a pregària. Fragmentos filosóficos* (2015). ■

arribat al Paradís. El meu mestre Lluís Duch sempre diu que per, l'ésser humà, 'el Paradís és o bé un Paradís perdut o bé un Paradís desitjat, però mai no és un Paradís trobat'. En el cas dels humans, el 'Paradís trobat' sempre acaba sent un infern.

Compte amb aquells que creuen que ja viuen al Paradís! Els 'paradisos trobats' són una legitimació de la violència, de la crueltat i l'extermini. Hem d'acceptar que ser humà és no ser mai humà del tot. Aquesta és la paradoxa. Sempre tenim a sobre una espasa de Damòcles amb la possibilitat del mal, de la violència...

Al final de la Segona Guerra Mundial es va dir que la crueltat de la Humanitat havia arribat al seu punt màxim. Hi ha límits a les actituds positives o negatives?

Potser més que intentar descobrir si hi ha límits, seria més interessant preguntar-se si hi ha punts de contacte entre diferents formes d'inhumanitat. Hi ha un tipus d'inhumanitat molt evident: la tortura, els assassinats, els atemptats, etc. Són actes inhumans que salten a la vista. Però també hi ha altres formes d'humanitat més subtils i, per tant, més perilloses.

"Em preocupen aquelles humanitzacions que creuen que es poden creuar 'les portes del Paradís' "

"Ens eduquen en la creença que hi ha vides que no val la pena que siguin plorades"

Em refereixo, per exemple, a la indiferència vers el patiment dels altres. Com he dit abans, ens eduquen en la creença de que hi ha vides que no val la pena que siguin plorades i vers les quals ens hem de mostrar indiferents. Ens eduquen en la idea de que hi ha éssers la vida dels quals no ens ha d'importar perquè no són humans. Per mi, la indiferència és la cara més fosca de la inhumanitat humana.

Si aprenem a ser humans, però al mateix temps som fills d'una herència... No hauria d'haver millorat la humanització en clau més positiva que negativa?

En el món actual hi ha Drets Humans, les dones poden votar, no hi ha esclaus... i això són avenços, cert. Ara bé, els problema d'aquestes millores és que sovint generen bona consciència i jo sóc un filòsof de la mala consciència. Per mi, ser ètic és "no sentir-se mai suficientment bo", una frase que va escriure ha fa temps el sociòleg Zygmunt Bauman. De la mateixa manera que admeto que des del punt de vista jurídic i, fins i tot, des del punt de vista dels codis morals, hi ha hagut determinats progressos, adverteixo que aquests es poden convertir en fàbriques de bona consciència. Un exemple. Avui hi ha molta gent que s'omple la boca dient que vivim en una democràcia i, en conseqüència, la llei és no només legal sinó legítima. En aquesta línia, recentment el Tribunal Constitucional ha dit literalment que en un sistema democràtic "no hi ha legitimitat fora de la legalitat". Doncs bé, amb tots els respectes, jo diria tot el contrari. Un sistema és democràtic quan admet que legitimitat i legalitat no coincideixen. I d'això n'hem de ser conscients, perquè sinó la democràcia es pot convertir en un final de trajecte i en una legitimació de la injustícia. ■